

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**



ЛУКАШОВ РОСТИСЛАВ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 347.724

**ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ТА ДОДАТКОВОЮ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Тернопіль – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Тернопільському національному економічному університеті

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
Слома Валентина Миколаївна,
Тернопільський національний економічний університет,
доцент кафедри цивільного права і процесу

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Зозуляк Ольга Ігорівна,
Навчально-науковий юридичний інститут
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
професор кафедри цивільного права

кандидат юридичних наук, доцент
Стефанчук Микола Олексійович,
Верховна Рада України,
народний депутат України

Захист відбудеться «24» липня 2020 року о 12-30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.082.04 у Тернопільському національному економічному університеті за адресою: 46009, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11а, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного економічного університету за адресою: 46009, м. Тернопіль, вул. Бережанська, 4.

Автореферат розісланий «24» червня 2020 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**



С. В. Банах

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Господарські товариства виступають головними учасниками цивільного обороту, а інститут юридичної особи беззаперечно можна вважати системоутворюючим сегментом галузі корпоративного права. Аналіз наукового пізнання за окресленим напрямом дозволяє констатувати, що ця сфера є достатньо освоєною. Сьогодні склалися усталені погляди цивілістів щодо сутності поняття «господарське товариство», його визначальних ознак та характеристики цивільної правосуб'єктності, особливостей створення, діяльності та припинення. Водночас слід констатувати, що реформування акціонерних товариств як різновидів господарських товариств уже знайшло своє втілення, на відміну від товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. Наукова спільнота та юристи-практики неодноразово вказували на потребу удосконалення вітчизняного корпоративного законодавства, яким визначаються фундаментальні засади правового становища досліджуваних суб'єктів права.

Спроби удосконалення законодавства за окресленим напрямом знайшли своє втілення у Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 р. Прийняття названого законодавчого акту обумовлює потребу аналізу на доктринальному рівні цілого ряду його норм, які по-новому регламентують діяльність названих вище організаційно-правових форм господарських товариств. Йдеться передусім про новітній правовий інструментарій в частині участі в товаристві, управлінні, правовому механізмі прийняття рішень. Варто наголосити, що Закон вирізняється значним обсягом диспозитивності, розширення договірного регулювання відносин у товариствах шляхом запровадження конструкцій корпоративного договору, значних правочинів та правочинів, щодо вчинення яких є заінтересованість, договору про припинення товариства.

Наведене вимагає дослідження теоретико-правових аспектів діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю з урахуванням змін у вітчизняному законодавстві у даній сфері правовідносин.

У сучасній українській цивілістиці проблематика правового статусу таких суб'єктів цивільного права як господарські товариства загалом та товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю зокрема традиційно залишається об'єктом прискіпливої наукової уваги зі сторони дослідників. Так варто назвати кандидатські дисертації Л. С. Нецької «Правовий статус товариства з обмеженою відповідальністю (цивільно-правовий аспект)» (2001 р.); Б. В. Шуби «Відповідальність учасників господарського товариства як засіб захисту інтересів його кредиторів (порівняльно-правовий аналіз німецького і українського права)» (2005 р.); Н. В. Щербакової «Правове регулювання злиття та приєднання господарських товариств» (2006 р.), Н. І. Шевченко «Правове

регулювання припинення господарських товариств шляхом реорганізації» (2012 р.), Л. В. Сіщук «Правонаступництво в корпоративних правовідносинах» (2014 р.), Д. В. Жекова «Припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України» (2015 р.). Окремо слід виділити докторську дисертацію А. В. Зеліско «Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин» (2017 р.).

Теоретичну основу дослідження становлять праці таких вчених-цивілістів, як: С. С. Алексєєв, О. А. Беяневич, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, В. А. Васильєва, І. В. Венедіктова, О. М. Вінник, М. К. Галянтич, А. Б. Гриняк, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, Ю. М. Жорнокуй, А. В. Зеліско, І. Р. Калаур, І. С. Канзафарова, О. Р. Кібенко, Н. В. Козлова, В. М. Коссак, А. В. Коструба, О. О. Кот, О. В. Кохановська, В. В. Кочин, В. М. Кравчук, О. Д. Крупчан, Н. С. Кузнєцова, І. М. Кучеренко, В. В. Луць, Р. А. Майданик, В. М. Махінчук, Є. О. Мічурін, В. Д. Примаєк, З. В. Ромовська, О. О. Серова, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Я. М. Шевченко, О. С. Яворська, В. Л. Яроцький та інших.

У названих роботах характеризуються окремі проблеми правового становища товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю переважно до прийняття спеціального Закону, яким регламентується правове становище цих організаційно-правових форм юридичних осіб, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри цивільного права і процесу Тернопільського національного економічного університету «Гармонізація цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу» (номер державної реєстрації – 0118U003550).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення та вирішення теоретичних і практичних проблем правового статусу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю як суб'єктів цивільного права в контексті оновлення корпоративного законодавства та формування пропозицій, спрямованих на удосконалення норм чинного законодавства у цій сфері.

Для досягнення поставленої мети необхідно послідовно вирішити наступні завдання:

- з'ясувати специфіку правового регулювання створення та діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю;
- розкрити особливості правового статусу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю як юридичних осіб приватного права;
- охарактеризувати правові засади участі у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю;
- визначити правовий статус органів управління товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю;

- окреслити правові механізми прийняття рішень у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю;
- розкрити особливості договірної регулювання діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю;
- розробити науково-обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення цивільного законодавства в частині правового регулювання діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у зв'язку з діяльністю товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Предмет дослідження – товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю як суб'єкти цивільного права, наукові погляди, ідеї, концепції, нормативно-правові акти, які регулюють правовий статус товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, а також практика їх застосування.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано дві групи методів наукового пізнання: загальнонаукові (історичний, діалектичний, логіко-семантичний, формально-логічний, системно-структурний) та спеціальні методи дослідження (порівняльно-правовий, техніко-юридичний, спеціально-юридичний).

За допомогою *історичного методу* було проаналізовано історичні закономірності становлення інституту господарських товариств в рамках національного правового поля (*підрозділ 1.1.*). *Діалектичний метод* дозволив проаналізувати правову природу управління у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю за законодавством України (*підрозділи 2.1, 2.2.*). *Логіко-семантичний метод* використано при поглибленому з'ясуванні механізму прийняття рішень у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю (*підрозділи 2.1., 2.2.*). *Формально-логічний та системно-структурний* методи застосовані при викладенні суджень та умовиводів, аналізі змісту чинних національних й іноземних нормативно-правових актів, на основі яких здійснюється правове регулювання діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю (*підрозділи 1.2., 1.3., 3.1, 3.3.*).

Основним спеціальним методом дослідження є *техніко-юридичний метод*, який застосовано при дослідженні елементів корпоративного договору, значних правочинів та інших договорів у регулюванні діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю (*підрозділи 3.1., 3.2., 3.3.*).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним дослідженням правового статусу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю як суб'єктів цивільного права, в результаті якого сформульовано низку наукових положень, які виносяться на захист.

Уперше:

1) аргументовано доцільність запровадження диспозитивного вирішення питання щодо закріплення обов'язку учасника товариства, який має намір

продати частку (частину частки) третій особі, провести спершу переговори щодо її продажу з іншими учасниками товариства, а у разі їх відмови – із самим товариством;

2) визначено систему гарантій прав учасників щодо участі в управлінні товариствами з обмеженою та додатковою відповідальністю, що полягає у закріпленні: а) можливості брати участь у проведенні загальних зборів учасників з правом голосу (крім визначених випадків, коли голоси особи не враховуються при голосуванні; б) підстав скликання загальних зборів учасників товариства; в) порядку скликання загальних зборів учасників товариства; г) порядку проведення загальних зборів учасників товариства та прийняття ними рішень; д) обов'язковості ведення та зберігання протоколу загальних зборів учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю;

3) доведено доцільність легального закріплення положень щодо можливості виключення з товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю учасника, який створює корпоративні конфлікти (систематично не виконує чи неналежно виконує свої обов'язки або перешкоджає досягненню цілей товариства);

4) аргументовано ряд позицій щодо вдосконалення форм голосування на загальних зборах товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, а саме: а) заочне голосування – це різновид дистанційного голосування, а не форма проведення загальних зборів учасників; б) доцільності законодавчого визначення строку проведення заочного голосування; в) необхідності узгоджень законодавства про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю із законодавством про електронні довірчі послуги щодо ідентифікації учасника у разі, якщо загальні збори проводяться у режимі відео-конференції;

5) аргументовано, що законодавчо визначений порядок оприлюднення інформації про зміст корпоративного договору, не призводить до порушення принципу рівності суб'єктів права власності, оскільки не порушує права інших учасників корпоративного договору, а передусім встановлює механізм захисту інтересів товариства.

Удосконалено:

б) положення про те, що при визначенні кількості учасників, якими приймається рішення на загальних зборах досліджуваних товариств, слід виходити від числа усіх учасників, що присутні на загальних зборах;

7) положення про те, що корпоративний договір має акцесорний характер і не повинен суперечити статуту. При цьому положення статуту повинні бути обов'язковими для всіх учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, а для учасників корпоративного договору можуть бути необов'язковими (заміненими) в частині, переданій законодавцем на їх вільний вибір, як учасників, які в межах договору діють з певним спільним інтересом;

8) критерії віднесення правочину до категорії значного за такими характеристиками: вартість його предмету та вплив на організаційну, відмінну від поточної, діяльність товариства. Інші критерії приналежності правочину до значного, а також уповноважені органи, що дають згоду на укладення значних правочинів, порядок надання такої згоди можуть передбачатися статутом товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю;

9) позицію щодо некоректності використання законодавчої конструкції при спадкуванні частки у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю «товариство може виключити учасника з товариства», адже спадкодавець уже не учасник товариства, а спадкоємець ще не учасник останнього;

Набули подальшого розвитку:

10) положення про те, що дії органів товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю слід вважати діями самих товариств, тут відсутні відносини представництва; положення щодо доцільності застосування саме цивільно-правової відповідальності до органів та посадових осіб досліджуваних товариств;

11) положення з приводу того, що товариствам з обмеженою та додатковою відповідальністю притаманні: 1) загальні ознаки юридичної особи; 2) родові ознаки підприємницької юридичної особи приватного права; 3) видові ознаки господарського товариства; 4) індивідуалізуючі ознаки, що є основою розмежування товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю;

12) положення щодо правової сутності корпоративного договору зокрема: а) даний договір є багатостороннім та безоплатним; б) істотними умовами корпоративного договору є предмет та строк; в) на випадок укладення корпоративного договору для досягнення певної конкретної мети доводиться доцільність встановлення такої підстави припинення договору як досягнення учасниками його мети;

13) наукова позиція в частині реорганізації досліджуваних товариств, а саме: 1) необхідність детальнішої законодавчої регламентації етапів реорганізації товариств, специфіки їх злиття, приєднання, виділу і перетворення; 2) доцільність на рівні ЦК України закріпити загальні положення щодо договорів про реорганізацію, обов'язкові положення і загальні гарантії для учасників товариств, що стають сторонами таких договорів, що забезпечить системність норм про реорганізацію на рівні спеціальних положень законодавства.

14) необхідність законодавчо передбачити обов'язок доведення інформації про факт укладення та сторін корпоративного договору до товариства та інших учасників товариства, які не є сторонами такого договору.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертаційній роботі положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері – для подальших досліджень актуальних проблем правового регулювання діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю;

у правотворчій діяльності – для удосконалення національного законодавства у сфері правової регламентації інституту підприємницьких юридичних осіб;

у навчальному процесі – при розробці навчальних посібників, методичних матеріалів із навчальних дисциплін «Цивільне право», «Корпоративне право» (акт про впровадження результатів у навчальний процес Тернопільського національного економічного університету від 20.11.2019 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням, містить власні авторські висновки і практичні рекомендації. Усі праці виконано без співавторства.

Апробація матеріалів дисертації. Положення дисертації доповідалися й обговорювалися на засіданні міжкафедрального семінару Тернопільського національного економічного університету.

Основні результати дисертаційного дослідження були оприлюднені на наступних науково-практичних конференціях: I Міжнародній студентській науковій конференції «Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді» (м. Тернопіль, 3–4 квітня 2017 року); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі» (м. Київ, 1 березня 2019 року); XVI Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації» (м. Тернопіль, 2019 року).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у восьми наукових працях, зокрема в чотирьох наукових статтях, опублікованих у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, в одній статті у науковому періодичному виданні іншої держави та в трьох тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою й завданнями дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, які охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 223 сторінки. Список використаних джерел містить 181 найменування і викладений на 21 сторінці, два додатки на 4 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, визначено її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано методи наукового пізнання, використані в дослідженні, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, зазначено про особистий внесок здобувача, апробацію матеріалів дослідження та про публікації за темою дисертації, окреслено структуру дисертації, зазначено її загальний обсяг.

Розділ 1. «Загальна характеристика правового статусу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю» складається з трьох підрозділів, в яких досліджено особливості правового регулювання діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, визначено їх правовий статус та засади участі у товариствах.

У підрозділі 1.1. «Правове регулювання створення та діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю» акцентовано увагу на тому, що розвиток корпоративних правовідносин в Україні, який опосередковується діяльністю таких юридичних осіб корпоративного типу як товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю посприяв активізації законотворчих процесів, які завершилися прийняттям Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Визначено, що основними новелами Закону є такі: зняття обмеження щодо кількості учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю; закріплення поняття «корпоративний договір»; закріплення єдиної підстави для створення товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю – рішення його засновників. Однак, якщо товариство створюється кількома особами, то при необхідності вони можуть укласти між собою договір для визначення взаємовідносин між ними щодо створення товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю; надається широка диспозитивність щодо реалізації прав учасників та здійснення корпоративного управління товариством; до мінімуму зведено перелік відомостей, які обов'язково повинні бути відображенні в статуті товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю; регламентація значних правочинів та правочинів, щодо вчинення яких є заінтересованість; урегулювання відносин щодо припинення товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.

У підрозділі 1.2. «Товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю як юридичні особи приватного права» визначено, що товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю є одними із найпоширеніших видів юридичних осіб, оскільки дозволяють об'єднати матеріальні та інші ресурси кількох учасників і водночас зменшити ризик підприємницької діяльності для кожного з них.

На підставі аналізу норм чинного законодавства визначено характерні риси товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, якими є: 1) діє на підставі статуту; 2) вартість вкладу кожного учасника товариства повинна бути не менше номінальної вартості його частки; 3) наявність органів товариства, за допомогою яких здійснюється управління справами товариства; 4) учасник товариства, може вийти з товариства як у будь-який час без згоди інших учасників, так і за згодою інших учасників за умов передбачених законом; 5) обмеження виплати дивідендів; 6) обмеження стосовно обов'язкової персональної участі усіма учасниками товариства; 7) учасник товариства має переважне право на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства, що продається третій особі; 8) можливість відступлення учасником своєї частки (її частини) іншому учаснику (учасникам) за згодою решти учасників чи третім особам (якщо інше не передбачено установчими документами товариства).

Висловлено думку щодо доцільності закріплення в Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» визначення поняття даних видів господарських товариств.

У підрозділі 1.3. «Правові засади участі у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю» запропоновано розглядати право участі в товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю як сукупність корпоративних прав особи, якими вона наділена внаслідок наявності у неї частки в статутному капіталі товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Аргументовано, що при розмежуванні понять «учасник» та «засновник» товариства слід виходити з моменту повного внесення вкладу до статутного капіталу.

Досліджено первинні та похідні способи (підстави) набуття корпоративних прав в товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю. Первинні способи пов'язані із участю в створенні товариства та формуванні його статутного капіталу, а похідні – із набуттям на певних правових підставах корпоративних прав інших суб'єктів. З похідними підставами (способами) набуття права участі в товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю (придбання корпоративних прав товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю) тісно пов'язані способи (підстави) добровільного або примусового припинення цих прав.

На підставі порівняльно-правового аналізу чинного та раніше діючого законодавства в частині формування статутного капіталу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, встановлено, що на сьогодні детальніше регламентовано питання формування статутного капіталу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю зокрема в частині відсутності, за загальним правилом, вимог щодо мінімального розміру статутного капіталу товариств; скорочення до 6 місяців строку внесення вкладу до статутного

капіталу товариства (якщо інше не встановлено статутом); достатньої детальної регламентації підстав і процедур збільшення (за рахунок додаткових вкладів або без таких) та зменшення (в добровільному або обов'язковому порядку) статутного капіталу товариств.

Досліджуючи спадкування, як один із похідних способів припинення корпоративних прав учасника товариства, автором запропоновано скорегувати ч. 1 ст. 23 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» таким чином, щоб було зрозуміло, що йдеться про смерть фізичної особи або ж припинення юридичної особи, а також ч. 2 цієї ж статті слід скорегувати таким чином, щоб позбутись використання конструкції «товариство може виключити учасника з товариства», адже спадкодавець уже не учасник товариства, а спадкоємець ще не учасник останнього.

Розділ 2. «Система управління товариствами з обмеженою та додатковою відповідальністю» складається з двох підрозділів, у яких досліджено повноваження органів управління товариствами з обмеженою та додатковою відповідальністю, а також особливості правових механізмів прийняття рішень у товариствах.

У підрозділі 2.1. «Органи управління товариствами з обмеженою та додатковою відповідальністю та їх правовий статус» з'ясовано, що основними органами управління товариством є загальні збори, виконавчий орган та наглядова рада. На підставі аналізу нововведень Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», які стосуються функціонування органів управління товариством, зроблено висновок, що ним: змінено та урізноманітнено порядок проведення загальних зборів учасників товариства; встановлена нетипова кількість голосів для прийняття рішень (при цьому скасовано необхідність кворуму для проведення загальних зборів товариства), запроваджено нові процедури голосування (в т.ч. врегульовано питання прийняття рішень шляхом опитування та заочного голосування, що дало змогу перейти до «дистанційного» прийняття рішень).

Наголошено на необхідності відмежовувати від форм дистанційного проведення загальних зборів такі способи (форми, процедури) т.з. «дистанційного голосування» як: заочне голосування та прийняття рішення шляхом опитування. Їх відрізняє від дистанційного проведення загальних зборів учасників: неможливість проведення обговорення питань порядку денного; передбачають прийняття рішень без обговорення лише із заздалегідь визначених питань; не надають можливості оперативної змінювати порядок денний за згодою усіх учасників товариства.

Статутом товариства з обмеженою відповідальністю може передбачатися делегування (постійне або тимчасове) виконавчому органу окремих повноважень загальних зборів або наглядової ради. Водночас, обґрунтовано неможливість делегування тих повноважень, які належать до виключної

компетенції загальних зборів учасників або повинні здійснюватися на підставі одностайного рішення усіх учасників.

Наголошено, що законодавством передбачено можливість факультативного створення у системі органів управління товариства з обмеженою відповідальністю наглядової ради з метою контролю та регулювання діяльності виконавчого органу товариства. Разом з цим, як і у випадку з виконавчим органом, обґрунтовано неможливість делегування наглядовій раді товариства тих повноважень, які належать до виключної компетенції загальних зборів учасників або повинні здійснюватися на підставі одностайного рішення усіх учасників.

У підрозділі 2.2. «Правові механізми прийняття органами управління товариствами з обмеженою та додатковою відповідальністю рішень» здійснено практико-порівняльний аналіз Закону України «Про господарські товариства» та Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та визначено, що Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» значно поглибив диференціацію щодо кількості голосів, необхідних для прийняття рішень загальними зборами учасників товариства з обмеженою відповідальною. Вимоги щодо кількості голосів, необхідних для прийняття загальними зборами учасників товариства з обмеженою відповідальністю тих чи інших рішень (т.з. «пороги для прийняття рішень») диференціюються наступним чином: проста більшість голосів; кваліфікована більшість голосів; одностайне голосування усіх учасників.

Встановлено, що диспозитивність положень Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» з даного питання полягає у тому, що учасникам товариства надається можливість встановити у статуті товариства іншу кількість голосів учасників товариства (але не менше, ніж проста більшість), необхідну для прийняття рішень з питань порядку денного загальних зборів учасників. Водночас, це не стосується питань, з яких рішення відповідно до Закону приймаються одностайно, дані правила є імперативними та змінюватися не можуть.

Наголошено, що визначений законодавством перелік питань, з яких необхідно здійснювати одностайне голосування усіх учасників, не може бути скорочений, в іншому – статутом товариства можуть встановлюватися інші правила щодо кількості голосів учасників товариства при голосуванні. З метою усунення колізій в тлумаченні положень ч. 5 ст. 34 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та ч. 2 ст. 98 ЦК України запропоновано змінити формулювання абз. 2 ч. 2 ст. 98 ЦК України та виключити можливість встановлення інших правил голосування (виключити слова «якщо інше не встановлено законом»).

Розділ 3. «Договірне регулювання діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю» включає три підрозділи, у яких

проаналізовано такі цивільно-правові категорії як корпоративний договір, значні правочини, правочини, щодо яких є заінтересованість, а також розглянуто інші договірні конструкції, що регулюють діяльність товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.

У підрозділі 3.1. «Корпоративний договір як правовий інструмент управління товариствами з обмеженою та додатковою відповідальністю» аргументовано, що в Україні знайшла своє закріплення континентальна модель корпоративних договорів, предметом якої є визначення порядку реалізації корпоративних прав.

Здійснено відмежування корпоративного договору від значного правочину та акціонерної угоди. Зроблено висновок, що корпоративний договір відрізняється від значного правочину за предметом і правовою природою. Доведено, що категорія «корпоративний договір» за своїм змістом є ширшою від конструкції «акціонерна угода».

Обґрунтовано, що корпоративний договір не може впливати на права і обов'язки третіх осіб, в тому числі майбутніх учасників товариства, що впливає з загальних положень про зобов'язання.

За своєю правовою природою корпоративний договір є багатостороннім та безоплатним. Істотними умовами корпоративного договору є умови про предмет і строк.

У роботі аргументовано необхідність законодавчо передбачити обов'язок доведення інформації про факт укладення і сторони корпоративного договору до товариства та інших учасників товариства, які не є сторонами такого договору.

У підрозділі 3.2. «Значні правочини та правочини, щодо вчинення яких є заінтересованість» визначено правову природу та запропоноване авторське визначення значного правочину.

Автором розмежовано поняття «надання згоди» і «схвалення значного правочину». Надання згоди на вчинення значного правочину – це дозвіл уповноваженого на те органу укласти договір, вчинити інший значний правочин від імені товариства на певних умовах, що наданий до його укладення, здійснення. Схвалення значного правочину це підтвердження дійсності уже укладеного договору, реалізованого правочину з порушенням порядку надання згоди на його вчинення, зокрема шляхом підтвердження раніше відсутніх повноважень представника, що виступав від імені товариства.

Обґрунтовано, що укладення значного правочину з порушенням встановленого порядку надання згоди на його вчинення є підставою для оспорювання даного правочину. Право на звернення до суду з позовом про визнання значного правочину чи правочину із заінтересованістю недійсним має товариство та будь-хто з його учасників.

Визначено, що спільною ознакою значного правочину та правочину, щодо яких є заінтересованість є спеціальний порядок вчинення таких

правочинів: необхідність прийняття уповноваженими органами товариства рішення про надання згоди на їх укладення; утворення інституту фідучіарних зобов'язань.

У підрозділі 3.3. «Інші договірні конструкції, що забезпечують діяльність товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю» вказано на зростання ролі договірних механізмів в діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Обґрунтовано положення про те, що договір про створення товариства має обмежений строк і сферу дії, з огляду на що не є установчим документом товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю.

Наголошено на тому, що окремі положення, які стосуються договору про створення товариства суперечать або не узгоджуються з іншими нормами Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Вказується на неоднозначності застосування ч. 2 ст. 10 та ч. 1 ст. 14 Закону.

Встановлено, що придбання частки у власному статутному капіталі товариства можливе двома способами: 1) придбання без зменшення статутного капіталу товариства за рахунок резервного капіталу; 2) придбання зі зменшенням статутного капіталу.

Аргументовано положення про те, що питання відчуження частки придбаної товариством без зменшення статутного капіталу, належить виключно до компетенції загальних зборів товариства, вказівку на що слід передбачити в статуті останнього. Договір про відчуження частки придбаної товариством без зменшення статутного капіталу є відплатним та строковим (один рік з дня придбання частки).

Наголошено на доцільності законодавчого визначення порядку інформування учасників товариства стосовно умов договору про припинення товариства, надання проєкту такого договору, пояснення доцільності чи недоцільності відповідного злиття чи приєднання, інформації про товариства з якими проводиться злиття чи приєднання, їхню фінансову звітність за останні звітні періоди.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження, були зроблені наступні висновки:

1. Характерними рисами товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, згідно з сучасним українським законодавством, є наступні: 1) діє на підставі статуту; 2) вартість вкладу кожного учасника товариства повинна бути не менше номінальної вартості його частки; 3) наявність органів товариства, за допомогою яких здійснюється управління справами товариства. Вищий орган – загальні збори учасників, виконавчий орган – дирекція або одноосібний директор, а також, у разі утворення, наглядова рада; 4) учасник

товариства може вийти з товариства як у будь-який час без згоди інших учасників, так і за згодою інших учасників за умов передбачених законом; 5) обмеження виплати дивідендів; 6) обмеження стосовно обов'язкової персональної участі усіма учасниками товариства; 7) учасник товариства має переважне право на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства, що продається третій особі; 8) можливість відступлення учасником своєї частки (її частини) іншому учаснику (учасникам) за згодою решти учасників чи третім особам (якщо інше не передбачено установчими документами товариства).

2. Констатовано, що право участі в товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю – це сукупність корпоративних прав особи, яким вона наділена внаслідок наявності у неї часток в статутному капіталі товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. На сьогодні його правову природу прийнято визначати як комплексну, обумовлену поєднанням майнових (право на отримання майна під час ліквідації товариства, переважні права, право на викуп частки тощо) та немайнових (право на участь в управлінні, право на інформацію та ін.) прав. Однак в основі участі в товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю є, насамперед, майнові відносини, що впливає з особливостей правової природи таких юридичних осіб як «об'єднання капіталів». В зв'язку із цим один з основних аспектів участі в товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю – це набуття та здійснення прав на частку.

3. Аргументовано, що якщо визначати момент виникнення корпоративних відносин як момент повного внесення вкладу до статутного капіталу, то виходить, що засновники товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю на момент державної реєстрації не є учасниками товариства в дійсному розумінні цього поняття, а є саме його засновниками. Учасниками вони стануть після виконання свого безпосереднього обов'язку, передбаченого Законом та статутними документами з моменту внесення до статутного капіталу своєї частки. Цей момент слід враховувати при розмежуванні понять «учасник» та «засновник» товариства.

4. Аргументовано доцільність запровадження диспозитивного вирішення питання щодо закріплення обов'язку учасника товариства, який має намір продати частку (частину частки) третій особі, провести спершу переговори щодо її продажу з іншими учасниками товариства, а у разі їх відмови – із самим товариством. З урахуванням наведеного та з метою вдосконалення чинного законодавства, пропонуємо викласти положення ч. 6 ст. 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» в наступній редакції: «Статутом також може бути передбачений обов'язок учасника товариства, який має намір продати частку (частину частки) третій особі, провести спершу переговори щодо її продажу з іншими учасниками товариства,

а у разі їх відмови – із самим товариством. У разі придбанням товариством такої частки застосовуються положення ч. 2–4 ст. 25».

5. Позитивно оцінено законодавче правило в частині спадкування корпоративних прав щодо визначення в якості об'єкту спадщини частки померлого учасника у статутному капіталі товариства. При цьому право спадкоємця учасника вступити до товариства з обмеженою не залежить від волі інших учасників чи розміру успадкованої частки. Суттєво, що Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» не передбачено можливості закріпити у статуті інші правила вступу спадкоємця до товариства, в тому числі встановити певні обмеження.

6. Констатовано, що Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» внесено істотні зміни щодо правового регулювання корпоративного управління в товариствах з обмеженою відповідальністю, зокрема: переформатовано систему корпоративного управління товариствами з обмеженою відповідальністю (передбачено створення та регламентовано статус наглядових рад, деталізовано розподіл повноважень між органами товариства за умов збереження визначальної ролі загальних зборів в управлінні товариством з обмеженою відповідальністю); удосконалено механізм контролю за діяльністю виконавчого органу та посадових осіб товариства з обмеженою відповідальністю.

7. Виділено наступні форми проведення загальних зборів учасників товариства: з особистою (фізичною) присутністю учасників (їх представників); в формі відео конференції; змішані. Від форм дистанційного проведення слід відмежовувати такі способи (форми, процедури) т. з. «дистанційного голосування» як: заочне голосування та прийняття рішення шляхом опитування.

8. З метою додаткового гарантування учасникам можливостей належно підготуватися до проведення загальних зборів, пропонуємо у ч. 11 ст. 31 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» встановити, що учасникам має бути надана можливість ознайомитися з документами та інформацією, необхідними для розгляду питань порядку денного на загальних зборах учасників, *не пізніше як за 7 днів до їх скликання* (раніше таке положення (з конкретними строками) передбачала ч. 5 ст. 61 Закону України «Про господарські товариства»).

9. Статутом товариства з обмеженою відповідальністю може передбачатися делегування (постійне або тимчасове) виконавчому органу окремих повноважень загальних зборів або наглядової ради. Однак обґрунтовано неможливість делегування тих повноважень, які належать до *виключної компетенції* загальних зборів учасників або повинні здійснюватися на підставі *одностайного рішення усіх учасників*.

10. Констатовано, що в англо-американській правовій системі конструкція корпоративного договору має широкий характер, включаючи у

себе угоди про: порядок голосування, заснування голосуючого трасту, обмеження права розпорядження акціями, які укладаються учасниками як публічних, так і приватних господарських товариств, а також угоди про порядок корпоративного управління, що укладаються учасниками приватних господарських товариств. Континентальна правова система характеризується обмеженим колом питань, що складають предмет корпоративного договору, включаючи тільки угоди про порядок голосування і угоди про обмеження прав розпорядження акціями. При цьому у залежності від країни окреслена модель корпоративного договору може мати свої варіації. В Україні знайшла своє закріплення континентальна (так звана обмежена) модель корпоративних договорів, предметом якої є визначення порядку реалізації корпоративних прав.

11. Доведено, що поняття корпоративного договору та договору про реалізацію прав учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю є тотожними, з огляду на що висловлено пропозицію стосовно зміни назви конструкції договору передбаченого ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» на договір про реалізацію прав учасників (засновників) товариства.

12. Встановлено, що договір, укладений стороною корпоративного договору на порушення такого корпоративного договору, є нікчемним, якщо інша сторона за договором знала або мала знати про таке порушення. Заінтересованою особою буде сторона корпоративного договору, на порушення умов якого й укладений новий договір. Відповідачем в такій справі буде сторона корпоративного договору, яка уклала договір на його порушення.

13. Запропоноване авторське визначення значного правочину як дії товариства (його органів, уповноважених осіб), спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, які мають вплив на організаційну, відмінну від поточної діяльність товариства. Значним договором відповідно потрібно вважати домовленість двох або більше сторін, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, які мають вплив на організаційну, відміну від поточної діяльність товариства.

14. Сприйнято позицію про те, що якщо на дату проведення зборів уповноваженого на надання згоди на вчинення значного правочину органу товариства неможливо визначити, які значні правочини вчинятимуться цим товариством у ході фінансово-господарської діяльності, загальні збори учасників товариства можуть прийняти рішення про попереднє надання згоди на вчинення значних правочинів, які можуть вчинятися цим товариством протягом не більш як одного року з дати прийняття такого рішення, із зазначенням характеру правочинів та їх граничної сукупної вартості.

15. Порівнюючи інститут значного правочину з суміжним інститутом правочинів, щодо яких є заінтересованість (правочини із заінтересованістю), визначено, що спільною ознакою є спеціальний порядок вчинення таких правочинів: необхідність прийняття уповноваженими органами товариства

рішення про надання згоди на їх укладення; утворення інституту фідучіарних зобов'язань.

16. Обґрунтовано положення про те, що договір про створення товариства має обмежений строк і сферу дії, з огляду на що не є установчим документом товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. Сприйнято наукову позицію, за якою договір про створення товариства слід розглядати як різновид договору про спільну діяльність. Зроблено висновок про те, що відмежування договору про створення від класичного засновницького договору, дозволяє учасникам краще організувати стадію створення і початку діяльності товариства.

17. Аргументовано положення про те, що питання відчуження частки придбаної товариством без зменшення статутного капіталу, належить виключно до компетенції загальних зборів товариства, вказівку на що слід передбачити в статуті останнього. При цьому, на нашу думку, таке рішення повинно прийматись більшістю голосів усіх учасників товариства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Лукашов Р. С. Корпоративний договір у регулюванні відносин товариства з обмеженою відповідальністю. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2018. Вип. XLVIII. С. 76–91.

2. Лукашов Р. С. Поняття та особливості корпоративного договору. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2019. Вип. XLIX. С. 121–134.

3. Лукашов Р. С. Значні правочини за Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Eurasian Academic Research Journal. 2018. № 10 (28). С. 64–78.

4. Лукашов Р. Товариство з обмеженою відповідальністю як юридична особа приватного права: окремі теоретико-правові питання. Актуальні проблеми правознавства. 2019. № 4 (20). С. 187–194.

5. Лукашов Р. С. Новели закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Право і безпека. 2019. № 4 (75). С. 91–96.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Лукашов Р. С. До питання правового регулювання діяльності господарських товариств. Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді: Збірник тез доповідей I Міжнародної студентської наукової конференції (Секції 3–6), м. Тернопіль, Тернопільський

національний економічний університет, 3–4 квітня 2017 р. Тернопіль, 2017. С. 93.

7. Лукашов Р. С. Практичні аспекти виходу та виключення учасника з товариства з обмеженою відповідальністю. Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі: Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 1 березня 2019 р. Том. 2. Тернопіль: Вектор, 2019. С. 115–118.

8. Лукашов Р. С. Відчуження частки у статутному капіталі товариства іншим особам. Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації: Збірник тез доповідей ХVІ Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, м. Тернопіль, Тернопільський національний економічний університет, 9–10 квітня 2019 р. Тернопіль, 2019. С. 268–271.

АНОТАЦІЇ

Лукашов Р. С. Товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю як суб'єкти цивільного права. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2020.

Дисертація є комплексним дослідженням правового статусу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю як суб'єктів цивільного права. У роботі з'ясовано специфіку правового регулювання створення та діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, визначено основні новели Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Розкрито особливості правового статусу товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю як юридичних осіб приватного права, визначено їх основні ознаки. Охарактеризовано правові засади участі у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Встановлено, що право участі в товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю – це сукупність корпоративних прав особи, якими вона наділена внаслідок наявності у неї частки в статутному капіталі товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. Визначено правовий статус органів управління товариствами з обмеженою та додатковою відповідальністю. Окреслено правові механізми прийняття рішень у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Розкрито особливості договірної регулювання діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. Запропоноване авторське визначення значного правочину.

Розроблено науково-обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення цивільного законодавства в частині правового регулювання діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Ключові слова: товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, корпоративні права, юридична особа, корпоративний договір, значний правочин.

Лукашов Р. С. Общества с ограниченной и дополнительной ответственностью как субъекты гражданского права. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Тернопольский национальный экономический университет. Тернополь, 2020.

Диссертация является комплексным исследованием правового статуса обществ с ограниченной и дополнительной ответственностью как субъектов гражданского права. В работе выяснена специфика правового регулирования создания и деятельности обществ с ограниченной и дополнительной ответственностью, определены основные новеллы Закона Украины «Об обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью». Раскрыты особенности правового статуса обществ с ограниченной и дополнительной ответственностью как юридических лиц частного права, определены их основные признаки. Охарактеризованы правовые основы участия в обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью.

Констатировано, что право участия в обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью – это совокупность корпоративных прав лица, которыми оно наделено вследствие наличия у него доли в уставном капитале обществ с ограниченной и дополнительной ответственностью. Определен правовой статус органов управления обществами с ограниченной и дополнительной ответственностью. Обозначены правовые механизмы принятия решений в обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью.

Раскрыты особенности договорного регулирования деятельности обществ с ограниченной и дополнительной ответственностью. Предложено авторское определение значительной сделки.

Разработаны научно обоснованные рекомендации по совершенствованию гражданского законодательства в части правового регулирования деятельности обществ с ограниченной и дополнительной ответственностью.

Ключевые слова: общество с ограниченной ответственностью, общество с дополнительной ответственностью, корпоративные права, юридическое лицо, корпоративный договор, значительная сделка.

Lukashov R. S. Limited liability and additional liability companies as subjects of civil law. – Qualification scientific work, manuscript copyright.

The thesis for obtaining the degree of Candidate of Law in the Specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law. – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2020.

The dissertation is a comprehensive study of the legal status of limited liability and additional liability companies as subjects of civil law. The paper clarifies the specifics of the legal regulation of the establishment and operation of limited liability and additional liability companies in the context of updating corporate law.

The peculiarities of the legal status of limited liability and additional liability companies as legal entities of private law have been revealed, which are characterized by: 1) general features of a legal entity; 2) generic features of a business legal entity of private law; 3) specific features of the company; 4) individualizing features that underlie the delimitation of limited liability and additional liability companies.

The legal bases of participation in limited liability and additional liability companies have been described. It is stated that the participatory rights in LLCs and ALCs are a set of corporate rights of an individual, which they are endowed with through their share in the authorized capital of the LLCs and ALCs. It has been argued that the distinction between the concepts of "member" and "founder" of the company should be based on the full contribution to the registered capital.

The system of guarantees of the members' rights to participate in the management of LLCs and ALCs has been defined, which stipulates: a) the opportunity to participate in the general meeting of members with the right to vote (except in certain cases when votes are not taken into account); b) the grounds for convening the general meeting of participants of the company; c) the procedure for holding the general meeting of the company's members and the resulting decision-making; d) the obligations to take and preserve the minutes of the general meeting of LLCs and ALCs' members.

The methods (grounds) of acquiring corporate rights in LLCs and ALCs, which are divided into primary and derivative, have been investigated. It is determined that primary rights concern the participation in the creation of the company and the formation of its authorized capital, and the derivative rights pertain to the acquisition of corporate rights of other entities on certain legal grounds.

The legal status of the management bodies of limited liability and additional liability companies has been determined. It has been reasoned that it is necessary to use the number of all members present at a general meeting as a guideline for determining the number of members required for decision approval at this general meeting of the LLCs and ALCs. The legal mechanisms of decision-making in limited liability and additional liability companies have been outlined.

It has been argued that legal recognition of the provisions on the possibility of exclusion from the LLCs and ALCs of a member who creates corporate conflicts (systematically fails to perform or improperly performs their duties or hinders the achievement of the company's goals) is expedient.

Peculiarities of contractual regulation of limited liability and additional liability companies have been revealed. It is substantiated that Ukraine employs the continental model of corporate agreements, the subject of which is to determine the procedure for exercising corporate rights.

The author's definition of a large-scale contract as the actions of the company (its bodies, authorized persons) aimed at the acquisition, change or termination of civil rights and obligations that affect the organizational, rather than the current activities of the company has been proposed. An agreement between two or more parties aimed at acquiring, changing or terminating civil rights and obligations that affect the organizational, as opposed to the current activities of the company, should be considered a large-scale agreement.

Scientifically substantiated recommendations for the improvement of civil legislation in terms of legal regulation of limited and additional liability companies have been developed.

Key words: limited liability company, additional liability company, corporate rights, legal entity, corporate agreement, large-scale contract.

Підписано до друку 23.06.2020 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюкаторі.
Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 1,0.
Зам. № А022-20. Тираж 100 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua